

Miehen ja jäniksen ystävydestä. Jäniksen merkitys ja triksterismi Arto Paasilinnan romaanissa *Jäniksen vuosi*

SARI SALIN

*Suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos
Helsingin yliopisto*

ABSTRAKTI

Arto Paasilinnan romaani *Jäniksen vuosi* (1975) on pikareski eli veijariromaani ja satiiri 1970-luvun Suomesta, mutta myös tarina ihmisen ja eläimen välisestä suhteesta. Artikkelissani pohdin, mikä on jäniksen merkitys Paasilinnan romaanissa. Jänis on toisaalta realistisesti kuvattu eläin, toisaalta Vatasen uskollinen, ymmärtäväinen ystävä. Jänis saa myös myyttisiä merkityksiä: se on triksteri, joka polveutuu Pohjois-Amerikan ja Afrikan alkuperäiskansojen mytologioissa esiintyvistä jäniksenhahmoisesta jumaluudesta. Triksteri on toisaalta luojajumala ja kulttuurisankari, toisaalta rikollinen, narri ja veijari. Tämä ambivalentti hahmo elää edelleen kulttuurissamme monissa eri muodoissa. Veijariromaanien veijarit polveutuvat siitä, mutta se elää myös eläinsatujen, sarjakuvien ja piirroselokuvien anarkistisena veijarina, Jänis Vemmelsäärenä ja Väiski Vemmelsäärenä. Jäniksen lisäksi romaanissa esiintyvät myös karhu ja korppi, jotka ovat Vatasen ja jäniksen vastustajia ja vihollisia.

Jänis tekee Vatasestakin triksterin, myyttiolennon. Jänis on Vatasen vapauttaja, keskeinen tekijä hänen muuttumisessaan tavallisesta toimittajasta lähes yli-luonnolliseksi henkilöksi, sankariksi ja rikolliseksi yhtä aikaa. Jänis ja mies uhmaavat ja karnevalisoivat yhdessä monia lakeja ja instituutioita, mutta myös totunnaisia sukupuolirooleja. Vatanen hoivaa jänistä, ja samalla hänen arvonsa muuttuvat. Miehestä tulee jäniksen hoivaaja, ”emo”, kuten romaanissa moneen kertaan tähdennetään. Jänis saa kaikki muutkin matkan varrella tavatut miehet, poliiseista taksikuskeihin, hylkäämään tavalliset puuhansa ja omaksumaan uudenlaista sosiaalisuutta ja hoivamiseen liittyviä arvoja. Toisaalta Vatanen, viholliselleen karhulle kostaessaan, muuttuu myyttiseksi karhunkaatajaksi. Artikkelissani pohdin myös, millaista on Vatasen ja jäniksen kommunikaatio, vai onko sitä? Vatanen projisoi omia tunteitaan jänikseen, mitä tosin kuvataan romaanissa ironisesti. Lopuksi pohdiskelen Paasilinnan romaanin satiirina 1970-luvun Suomesta. Onko Vatanen, kuten kertoja väittää, vallankumouksellinen, ja millä tavalla?

AVAINSANAT: Paasilinna, Arto; Jäniksen vuosi; pikareski (veijariromaani); trickster (triksteri); jänis kirjallisuudessa; ihmisen ja eläimen suhde kirjallisuudessa; satiiri; Kekkonen, Urho

Moni on joskus haaveillut tekevänsä ”Vataset”, toisin sanoen halunnut jättää hyvästit kaikelle ja painua erämaahan. Suomenkielisen romaanin historiassa toive luontoon pakenemisesta ja yhteiskunnan instituutioiden uhmaamisesta on muodostunut perinteeksi alusta, siis *Seitsemästä veljeksestä*, alkaen.¹ Arto Paasilinnan luomasta Vatasesta on tullut kuvatun kaltaisen vapautumisen ja irtioton symboli jo useissa Euroopan maissa. *Jäniksen vuosi* (1975) on toistaiseksi käännetty 28 kielelle, joten se on yksi kansainvälisesti kuuluisimpia suomalaisia romaaneja. Paasilinnan monet muutkin romaanit ovat olleet suosittuja ulkomailla. Voittokulku maailmalla alkoi kuitenkin vasta 1990-luvulla, sen jälkeen kun Anne Colin du Terrail vapautti *Jäniksen vuoden* suomenkielisestä ”vankilastaan” ja käänsi sen ranskan kielelle (*Le Lièvre de Vatanen*, 1989). (Kempainen 2012, 166–174.) Mikä *Jäniksen vuodessa* sitten kiehtoo eurooppalaisia? Olettaisin, että menestys² johtuu paitsi Paasilinnan romaanin eksoottisesta suomalaisesta outoudesta, myös sen tuttuudesta.³ Sen edustama laji, pikareskiromaani, on ikivanha eurooppalainen laji, joka pohjautuu vielä vanhempaan suulliseen satuperinteeseen.

Jäniksen vuosi on suosittu romaani, mutta usein muistamme paremmin Risto Jarvan sen pohjalta ohjaaman elokuvan vuodelta 1977. Jarvan elokuva painottaa kuitenkin erilaisia asioita kuin romaani. Omien sanojensa mukaan Jarva ei halunnut tehdä varsinaista komediaa vaan ”vakavan elokuvan, jossa on koomilliset aineksensa” (Kempainen 2012, 118). Käsikirjoitusluonnoksen saatesanoissa sanotaan, että *Jäniksen vuosi* on ”idealistinen kertomus capralais-rousseaulaisessa hengessä” (ks. Elokuvan taustaa 2004). Jarvan elokuva tosiaan painottaa luontoon palaamisen ideaa, ja koominen aines on vähäisempää tai ainakin hiljaisempää kuin Paasilinnan romaanissa. Käsikirjoituksesta jätettiin pois joitain pikareskimaisimpia, koomisimpia ja karnevalistisimpia episodeja, joissa Vatanen tekee herkulesmaisia urotekojaan tai tihutöitä. Pois jäi myös karhunkaadon kuvaus, joka ei sopisikaan nykyaikaisesta luonto- ja eläinsuhteesta kertovaan elokuvaan. Karhunkaatoepisodissa ei ole nimittäin kysymys mistään ikivanhaan pyyntikulttuuriin sisältyvästä kunnioituksesta eläintä kohtaan, ei edes metsästyksestä, vaan kostosta, sillä karhu on Vatasen ja jäniksen vihollinen. Muun muassa tämän episodin

---

1 Kiven romaani edustaa pikareskiromaanin lajia, jolle Kivi sai esikuvan ruotsiksi lukemastaan *Don Quijotesta*. Ks. Salin 2011.

2 *Jäniksen vuosi* on ollut bestseller ainakin Ranskassa ja Italiassa, joissa se sai myös loistavat arvostelut. *Le Nouvel Observateurin* arvostelija tosin ihmetteli: ”Jäljelle jää vain kysymys: Mitä tekemistä jäniksellä on tuossa kaikessa?” (Kempainen 2012, 169–171, 217.)

3 Tuttuudella tarkoitan, että lajin tunnistaminen on voinut tapahtua myös alitajuisesti. Esimerkiksi kirjasta julkaistuissa arvosteluissa pikareskia ei ole välttämättä useinkaan mainittu. Humoristinen pikareskikirjallisuus on kuitenkin Euroopassa arvostetumpaa kuin Suomessa, mikä selittää esimerkiksi sen, että ainakin Italiassa Paasilinnasta on tullut myös älymystön arvostama (Kempainen 2012, 217).

vuoksi Paasilinnan romaanin suhde luontoon ja eläimiin on huomattavasti ambivalentimpi kuin Jarvan elokuvan.

Seuraavassa keskityn tarkastelemaan *Jäniksen vuoden* päähenkilöitä, Kaarlo Vatasta ja jänistä, heidän merkityksiään ja heidän välistä suhdettaan. Jänis ei ole mikään varsinainen satuhahmo, vaan realistisesti kuvattu eläin. Mitä sitten tarkoittaa ”realistisesti kuvattu eläin”, on monimutkainen kysymys, jonka vastaus riippuu siitä, mitä ajatella eläimen olevan. Onko eläimellä tietoisuutta, tunteita ja ajatuksia, ja jos on, missä määrin voimme ymmärtää niitä?⁴ Miten paljon ne muistuttavat vastaavia inhimillisiä ilmiöitä? Jos oletamme esimerkiksi jäniksellä olevan tunteita ja ajatuksia, onko se ihmiskeskeisyyttä vai eettistä suhtautumista eläimeen? *Jäniksen vuodessa* jänis on tärkeä henkilö, johon Vatanen suhtautuu ehdottoman eettisesti, mutta nähdäkseni jänikseen ei liitetä antropomorfisia tulkintoja. Sillä ei ole nimeä eikä se osaa puhua. Jäniksen ajatuksia emme saa tietää. Vaikka Vatanen ottaa toisinaan vapauden lukea sen ajatuksia, nämä kohdat kuitenkin ironisoituvat ja paljastuvat Vatasen tulkinnoiksi. Siksi pidän jänistä suhteellisen realistisesti kuvattuna eläimenä.

Realistisuudestaan huolimatta jänis voidaan tulkita myös tavalla, joka tuo romaaniin myyttisen ja satumaisen tason. Jänis edustaa triksteriä, kaikkien narrien, pelteen ja kirjallisten veijareiden esi-isää, komiikan ja huumorin, tabujen tuulettamisen ja ihmisen henkisen vapautuksen ruumiillistumaa inhimillisen kulttuurin historiassa.⁵ Pohdin *Jäniksen vuoden* suhdetta myös eläinsatujen perinteeseen ja selvittelen romaanin luonto- ja eläinsuhdetta, joka vaikuttaa ristiriitaiselta. *Jäniksen vuodessa* voi nähdä merkkejä paitsi perisuomalaisesta karhunkaatajaperinteestä myös nykyaikaisesta uudenaikaisesta suhtautumisesta eläimeen kumppanina.

Pieni jäniksenpoikanen vaikuttaa voimakkaasti Vataseen. Se muuttaa Vatasen elämän ja opettaa Vataselle jotakin olennaista ihmisenä olemisesta, mutta ennen kaik-

---

4 Kysymys eläimen tietoisuudesta on perustava eettinen kysymys. Eläimen tietoisuutta ja ihmisen mahdollisuutta havaita ja ymmärtää sitä pohditaan monipuolisesti Elisa Aaltolan (2013) toimittamassa teoksessa; ks. myös Aaltola 2004. Knuuttila (2009) pohtii asiaa kiinnostavasti suhteessa myytteihin ja taruihin.

5 Jänis-henkilön yhteyttä triksteriperinteeseen ei ole aiemmin havaittu. Edes Olli Alho, joka on perinteeseen perehtynyt (ks. Alho 1988), ei ole asiaa huomannut. *Suomen kansallisfilmografiassa* (Alho 1999, 252) hän kuitenkin vertaa *Jäniksen vuoden* jänistä Lewis Carrollin *Liisan seikkailut Ihmemaassa* -romaanin valkoiseen kaniiniin, joka niin ikään johdattaa päähenkilön uuteen maailmaan. Valkoisella kanilla ei ole triksterimäisiä piirteitä, mutta Carrollin tarinalla on suhde kansansatuihin ja niiden seikkailusarjoihin, vaikkei se perinteinen satu olekaan. *Liisan seikkailut Ihmemaassa* ei kuitenkaan ole pikareski, sillä Liisan seikkailut sijoittuvat satumaailmaan. Pikareskin tärkeimpiä tunnusmerkkejä on, että se kuvaa jokapäiväistä elämää (Bahtin 1979, 271) ja edustaa (tietysti fantastisista piirteistä huolimatta) sekä realistisen että modernin romaanin alkua.

kea se tekee Vatasesta triksterin. Yhdessä jänis ja Vatanen uhmaavat monia lakeja ja instituutioita. Tätä kumouksellista puolta käsittelen aivan loppuksi. *Jäniksen vuosi* on myös satiiri Kekkonen Suomesta. Jos Vatanen on ”vallankumouksellinen, aito kumouksellinen”, kuten kertoja romaanin ”Jälkisanassa” väittää, mihin Vatasen kumouksellisuus kohdistuu?

Jänis triksterin merkitsijänä

Triksteri⁶ on myyttinen hahmo, joka on kiinnostavan universaali. Antropologit, folkloristit ja uskontotieteilijät ovat löytäneet triksteriä kaikista vanhoista kulttuureista, mutta erityisen paljon on tutkittu Pohjois-Amerikan alkuperäiskansojen tarinoiden triksteriä. Paul Radin julkaisi winnebago-intiaanien triksteriä käsittelevän klassikkoteoksensa *Trickster* jo 1956, mutta aihe on kiehtonut tutkijoita jatkuvasti, myös Suomessa (esim. Wickström 2004).

Triksterin moninainen, ambivalentti ja rationaalisen ajattelun ylittävä luonne on nykyihmiselle hankalasti käsitettävä. Triksteri on luojajumala ja kulttuurisankari, ja samaan aikaan rikollinen, pelleilijä ja tabujen rikkoja. Rikkoessaan ja tuulettaessaan tabuja ja lakeja, arvoja ja hierarkioita, se myös luo arvoja, uudistaa ja vahvistaa niitä. Triksteri on viisas ja tyhmä, ovela ja kaikkien huijattavissa. Triksteriä ei voi määritellä muutoin kuin toteamalla sen olevan loputtoman ristiriitainen ja paradoksaalinen hahmo, joka siksi kykenee paljastamaan länsimaisen logosentrisen nykyihmisen ajattelun rajat. Triksteri on rationaalisen ajattelun ikaikainen vastapaino, joka sorrton ja ankeuden aikoina on toiminut hierarkioiden nurinkääntäjänä ja henkisen vapautuksen symbolina. Tuohon nurinkääntöön pohjautuu myös karnevaalin merkitys sellaisena kuin Mihail Bahtin sen esittää. Triksteri kokeilee kaikenlaista hölmöäkin ihmisen puolesta, jotta ihmisen ei tarvitsisi. Siitä polveutuvat myös kaikki narrit, pellet ja veijarit, nuo lukemattoman monenlaiset inhimillistä kulttuuria ja niin kirjallista, kuvallista kuin esittävääkin taidetta kirjoittavat hahmot.

Triksteri on usein saanut eläimen hahmon ja nimen, esimerkiksi Pohjois-Amerikan alkuperäiskansojen mytologioissa kojootin tai jäniksen hahmon, eurooppalaisessa ja Pohjois-Amerikan orjien satuperinteessä taas ketun ja jäniksen (tai kanin) hahmon. Ovela kettu on kaikille eläinsaduista tuttu veijari, mutta useimmat yllättyvät kuullessaan, että myös jänis esiintyy mytologioissa ja eläinsaduissa vastaavassa roolissa. Poh-

---

6 Englanninkielinen *trickster* on tutkijoiden antama yleisnimitys. Erilaiset triksterien kategoriaan luetut hahmot ovat tietenkin saaneet omissa kulttuureissaan ja kielissään oman nimensä. Suomalaistetun *triksterin* otti käyttöön Salin 2008.

joisamerikkalaisten orjien satuperinteessä Brer Rabbit oli tärkeä sorron vastavoima, ja tästä pitkäkorvasta periytyy Warner Brothersin animaatiohahmo Bugs Bunny, suomalaisittain Väiski Vemmelsääri. Brer Rabbit -tarinat ovat allegorioita, eivät siis avoimen kumouksellisia kertomuksia, ja piirroselokuvien kohelluksessa alkuperäiskertomusten asia hämärtyy edelleen. Väiskin lisäksi niissä kuitenkin esiintyy useita muitakin trikste-reitä: Kelju K. Kojootti (Wyle E. Coyote) ja Maantiekiiitäjät (Road Runners) jymäyttävät toisiaan vähän väliä ja selviävät nipin napin hengissä.⁷ Anni Swan käänsi Brer Rabbit -tarinoita suomeksi 1911, ja näin syntyi Jänis Vemmelsääri, jolta Väiski myöhemmin peri sukunimensä. Myös suomalaisissa eläinsaduissa esiintyy ovelia jäniksiä. Anni Swan käänsi myös Goethen *Reineke Fuchsin*, joka perustuu Jean de la Fontainen (ikivanhoihin tarinoin perustuviin) faabeleihin. Suomessa teos tunnetaan nimellä *Kettu Repolainen* (1909).⁸

Eläinsatujen tavallinen kaava kaikkialla Euroopassa ja maailmassa on se, mitä Kaarle Krohn nimitti ”viekkaamman suhteeksi väkevämpäänsä” (Krohn 1887, 249): eläinten keskinäisissä, loputtomissa taisteluissa voimiltaan ja kooltaan pienempi mutta ovelampi voittaa suuremman ja vahvemman. Siksi kettu saduissa aina voittaa karhun, jänis ketun, kilpikonnan jäniksen ja hiiri kilpikonnan (ks. tarinatyypeistä esim. Rausmaa 1996; Aarne ja Thompson 1961). Vaikka eläinsatujen jänikset ja ketut eivät aina ole niin kiinnostavia ja moninaisia kuin Radinin kuvaaman tarinasyklin triksteri, niiden funktio on sama. Brer Rabbit -tarinoissa ovela jänis (orjien edustaja) voittaa aina vahvempansa (valkoisen isännän) ja tarjoaa näin henkisen vapautuksen. Onko triksterissä siis vallankumouksellisen vikaa? Triksterismi, kuten karnevaalikin, on vain hetkellistä hierarkioiden kumoamista, mutta sen henkisesti vapauttavaa vaikutusta ei parane aliarvioida. Ainoastaan henkisen emansipaation pohjalta on mahdollista ponnistaa kohti yhteiskunnallisia muutoksia.

Pikareski on romaanin alalaji, joka suoraan jatkaa narrien kulttuurista jatku-moa. Renessanssin aikana ja uuden ajan kynnyksellä narrit siirtyivät kirjallisuuteen ja teatteriin. Shakespearen näytelmät vilisevät narreja, mutta pikareskin päähenkilö on pikaro, suomeksi veijari. Joskus pikareskin päähenkilöä sanotaan triksteriksi, josta se ilman muuta polveutuu, mutta itse käytän triksteri-nimitystä vain sellaisesta veijarista, joka saa myyttisiä, sadunomaisia tai yliluonnollisia ulottuvuuksia. Veijareita on kovin

---

7 Piirroselokuvien aggressiivisuus, väkivaltaisuus ja julmuus joskus puistattavat, mutta julmia ovat vanhat eläinsadutkin. Satujen väkivaltaa paheksutaan usein lapsille sopimattomasta aineksesta, mutta täytyy muistaa, että suulliset kansantarinat eivät olleet alun perin erityisesti lapsille suunnattua perinnettä.

8 Swan ei ollut *Reineke Fuchsin* ensimmäinen kääntäjä. Lakitieteen professori Jaakko Forsman käänsi sen jo 1859 ja käytti jo silloin sankarista nimeä Kettu Repolainen (Krohn 1887, 62).

monenlaisia, mutta heitä yhdistää se, että he kaikki ovat tien päällä, matkalla. Pikareskiromaanin tärkeimpiä tunnusmerkkejä onkin liikkeellä oleminen, ”tien kronotooppi”, kuten Bahtin asian ilmaisee (Bahtin 1981, 84–85; ks. myös Guillén 1971, 84). Veijari ei suinkaan ole turisti, vaan hän etsii ja toteuttaa aina itseään ja omaa elämänkohtaloaan. Tieromaanissa tie on elämän metafora (Bahtin 1981, 120). Veijarin elämän taloudelliset, sosiaaliset ja usein myös henkilökohtaiset lähtökohdat ovat kehnot ja suorastaan pakottavat veijarin seikkailemaan maailmalla. Usein veijari joutuu kokemaan kovia kolauksia ja hänen moraalinsa on kovin venyvää laatua, vaikka kaikki veijarit eivät rikollisia tai huijareita olekaan. (Guillén 1971, 84–93.) Veijari ei kuitenkaan ole sankari konventionaalisessa mielessä, sillä hän ei ole idealistinen hyvän puolustaja, vaan hän yrittää vain selviytyä, keinolla tai toisella. Veijari on antisankari, jossa on myös ristiriitaisia ja negatiivisia puolia.

Tulkinnassani lähdän siitä, että Vatanen ja jänis ovat kumpikin paitsi veijareita, myös trikstereitä. Vatasesta tosin tulee triksteri vasta jäniksen kohtaamisen myötä, ja samaten jänis saa triksterimerkityksensä vasta Vatasen kanssa ystäväystyttyään. Veijareina ja trikstereinä he ovat eritasoisia. Suhteellisen realistisesti kuvattu jänis kantaa kulttuurista, lähes symbolista merkitystä, kun taas Vatasesta tulee ihmishenkilönä monitasoisempi toimija.

Pikareskin rakenteen erityistuntemerkki on episodimaisuus eli sarjamaisuus: kertomus ei etene temporaalis-kausalisesti alusta loppuun, vaan erillisten seikkailujen ketjuna (Guillén 1971, 84–85; Apo 1986, 76). Sarjamaisuuden juuret ovat kansansaduissa ja toisaalta ikivanhassa komediallisessa perusrakenteessa, joka näkyy hyvin nykyajankin elokuvakomedioissa – usein niissä ei ikään kuin ole juonta lainkaan, vain sarja koomisia, vauhdikkaita kohtauksia. *Jäniksen vuoden* rakenne on malliesimerkki sarjamaisuudesta, sillä siinä jokainen luku sisältää uuden seikkailun. Jatkuvuuttakin toki on, kuten yleensä pikareskeissa: päähenkilö kehittyy ja hänen seikkailunsa tulevat jonkinlaiseen päätökseen.

Vaikka pikareskissa on tyypillisesti yksi yksinäinen päähenkilö (etenkin espanjalaisessa pikareskissa, ks. Guillén 1971), maailmankirjallisuuden veijariromaaneja vertaillessa selviää, ettei useamman päähenkilön käyttö ole lainkaan harvinaista. Usein heitä on kaksi, kuten esimerkiksi Mika Waltarin *Sinuhessa*, jossa Sinuhe ja Kaptah muodostavat pääparin tai karnevalistisen parin.⁹ Myös Vatasessa ja jäniksessä voi näh-

---

9 Karnevalistiseksi pariksi kutsutaan sellaista henkilöparia, jossa henkilöt ovat toinen toistaan koomisempia ja korostavat toistensa naurettavuutta (Kaiser 1963, 285–286). Komedioissa, niin näytelmissä kuin elokuvissakin, esiintyy runsaasti karnevalistisia pareja (tyyppiä Ohukainen ja Pak-sukainen). Tyypillinen pari koostuu isännästä ja palvelijasta, kuten Don Quijote ja Sancho Panza.

dä karnevalistisen parin – tosin erikoisen sellaisen, koska toinen päähenkilö on eläin, vaikka kysymys ei ole varsinaisesta sadun tai fantasian lajista. Vatasen ja jäniksen voi kaikesta erilaisuudesta huolimatta nähdä myös toistensa kaksoisolentoina, ovathan he molemmat trikstereitä ja nimenomaan triksteriys sitoo heitä yhteen. Vatanen ja jänis eivät seikkaile satumaailmassa vaan jokapäiväisessä maailmassa, mikä on yksi tärkeimpiä pikareskin tunnusmerkkejä (Bahtin 1979, 271). Siitä huolimatta *Jäniksen vuosi* on monella tavalla *sadunomainen* ja *fantastinen* romaani, mikä johtuu jo tyyllilajistakin: hyperbolisen kerronnan tuoksinassa realismi syrjäytyy tai ainakin saa fantastista sävyä.

Jäniksen matkassa

Jäniksen vuosi (= J) alkaa tiellä: toimittaja Vatanen ja hänen työkaverinsa, valokuvaaja, ovat henkilöautossa työmatkalla. Heitä molempia kuvataan pettyneiksi, katkeroituneiksi ja kyynisiksi miehiksi, joita kesäisen luonnon kauneus tai mikään muukaan ei liikuta: ”He ajoivat suvisen illan kauneudessa kyrmyniskaisina, pingottunein ajatuksin eräänlaista jästipäistä kylkimyyryä” (J, 5). Hauska ristiriita on silti siinä, että miesten olemusta ja tunnetilaa kuvataan eläimiin viittaavilla sanoilla: ”kyrmyniska” liitetään ah-veneen, ”kylkimyyryä” taas näyttäisi johdetun myyrä-sanasta. Ehkä tässä kertoja jo ennakoi toisen miehen elämän muutosta, jossa eläimet toden totta näyttelevät keskeistä roolia. Ihmisen vertaaminen eläimeen on toki koomisen, eritoten satiirisen kirjallisuuden tavallinen keino. Niin traagista kuin miesten elämä onkin, heidät nähdään tässä hiukan koomisessa valossa.

Vatasen pettymys elämään koskee sekä hänen avioliittoaan että ammattiaan. Hänen vaimonsa, joka romaanissa nähdään vain katkeroituneen Vatasen silmin, kuvataan epämiellyttävänä, miehestään ja avioliitostaan täysin piittaamattomana. Jos avioliittoa kuvattaisiin vaimon näkökulmasta, asiat näyttäisivät varmaankin toisenlaisilta ja tasapuolisemmilta, mutta niin ei tapahdu. Vatasen työ toimittajana taas on tyhjänpäiväistä ja pinnallista. Vatasen tilanne muistuttaa sitä mitä nykyään kutsumme loppuun palamiseksi, mutta pikemminkin Vatanen kärsii yleisestä tympääntymisestä kuin nykyihmisen usein kokemasta liiasta työnteosta ja stressistä. Jotakin yhteistä hänellä kuitenkin on nykyaikaisten retriittiin ja sapattivapaille lähtijöiden kanssa: Kaarlo Vatasessa näemme henkilön, joka haluaa etsiä parempaa, mielekkäämpää elämää.

He olivat toimittaja ja valokuvaaja työmatkalla, kaksi onnetonta, kyynistä ihmistä. He lähestyivät keski-ikää, eivätkä elämälle nuoruudessa asetetut odotukset olleet heidän kohdallaan toteutuneet läheskään täydellisesti, eivät likimainkaan. He olivat aviomiehiä, petettyjä ja pettyneitä,

vatsahaava oli kummallekin tulossa, ja monenlaiset muut huolet kuuluivat heidän elämäänsä. (J, 5.)

Työmatka katkeaa, kun miehet ajavat vahingossa jäniksenpojan yli. Vatanen nousee autosta, lähtee etsimään ja löytääkin loukkaantuneen jäniksen heinikosta. Tämä on käännekohta hänen elämässään, sillä tästä lähtien Vatanen on tiellä, jolta ei enää ole paluuta – ei autoon, ei työhön eikä kotiin. Hän jättää entisen elämänsä kerralla ja lähtee jäniksen matkaan.

Vatanen siis kirjaimellisesti törmää jänikseen tiellä, ja jäniksen kohdattuaan hän ja hänen uusi seuralaisensa pysyvätkin tien päällä. Yksilölliset pikareskiromaanit kuvaavat hyvin monenlaista matkalla olemista, ja hyvin erilaisten päähenkilöiden kautta, mutta näitä päähenkilöitä yhdistää aina yksi piirre: he vaihtavat paikkaa, pakenevat. Yleisinhimillisenä mainitsemani Vatasen ”irtiotto” on tietenkin kautta historian ollut varattu lähinnä miessukupuolelle, kuten lähes koko kirjallisten veijareiden historia. Pikareski on miehinen laji, mikä on sikäli luonnollista, että naisen perinteinen asema on sitonut naisen kotiin, yksityiseen elämänpäiiriin. Seikkaileva nainen on perinteisesti ollut prostituoitu tai ainakin leimautunut sellaiseksi, niin todellisuudessa kuin kirjallisuudessa-kin.

Pikareski on filosofinen laji, sillä pikareskin päähenkilö on liikkeellä etsiäkseen itseään ja totuutta (Guillén 1971, 82). Tosin aina päähenkilö itse ei ole filosofi, mutta hänen seikkailunsa paljastavat lukijalle erinäisiä asioita maailmasta. Ei Vatanenkaan ole tietoinen kaikesta, mistä hänen tarinansa kertoo. Silti jäniksen matkassa ollessaan Vatanen muuttuu, omaksuu uudenlaisia arvoja, jotka sekä vahvistavat että kyseenalaistavat perinteisiä sukupuolirooleja. Vatasen kohdattua jäniksen hänen elämänsä muuttuu ja hänestä tulee vapaa, aina siihen asti, kun hänet suljetaan vankilaan. Aidon triksterin tapaan hän on tabujen, sääntöjen ja lakien rikkoja. Samalla Vatanen etsii mielekkäämpiä arvoja elämäänsä.

Jäniksen vuosi on romaani, joka keskittyy toimintaan. Toiminta on liioiteltua: seikkailut ovat hulvattomia ja ne vaihtuvat uusiin hurjalla nopeudella. Pitkät, vaiherikkaat seikkailut mahtuvat muutamaan sivuun, ja sitten alkaa taas uusi luku ja uusi seikkailu. Siksi ei ole ihme, että Vatasen henkilö jää hieman silhuettimaiseksi. Häntä kuvaillaan pääpiirteittäin alussa, ja kuvaus keskittyy hänen pettymykseensä. Muuten Vatasen sisäisiä ajatuksia ja tunteita ei kuvata paljonkaan. Hän on tyhjä taulu, mikä tekee mahdolliseksi sen, että häneen on mahdollista liittää monenlaisia kulttuurisia merkityksiä, jopa mytologioita.

Vatasen ja jäniksen seikkailut sisältävät monia fantastisia ja karnevalistisia episodeja. Paasilinna on osunut naulan kantaan nimittäessään lajiaan ”hyperbolaksi” eli

liioitteluksi (Kemppainen 2012, 138). Hyperbolisuus on tärkeä vakavanaaurullisen eli karnevalisoituneen genren piirre ja Bahtinin analysoima karnevaalikuvasto on nimenomaan liioittelevaa. Tästä ikivanhasta, kansannaurukulttuurista polveutuvasta, Bahtinin nimeämästä lajista juontaa juurensa myös nykyinen pikareskiromaani. Pikareskin suhteet menippolaiseen satiiriin ovat myös lujat. Bahtinin mukaan menippolaiselle satiirille (menippeialle) on tyypillistä runsas, hillitsemätön fantasia, moniaineksisuus sekä filosofisuus (Bahtin 1991, 168–169). Katson seuraavassa tarkemmin muutamaa Vatanen hurjimmista seikkailuista, sillä ne antavat myös kuvan siitä, millaista päähenkilöiden triksterimäinen käytös on. Olen valinnut tarkoitusta varten kolme episodista: metsäpaloepisodin, lehmäepisodin sekä kirkkoepisodin.

Lehmäepisodissa Vatanen joutuu kiskomaan lehmän suosta ja vieläpä avustamaan sitä vasikoimisessa. Kaupunkilaisen toimittajan neuvokkuus ja taitavuus kaikissa tilanteissa hämmästyttää. Jotakin hellyttävän koomista on siinä, miten hän joutuu ponnistelemaan eläinrakkautensa takia: ”eläinrakkaalla ihmisellä on joskus raskasta”, hän tuumailee (J, 69). Metsäpaloepi-
sodi paljastaa Vatanen ambivalenssin romaanihenkilönä. Hänen roolinsa luonnonkatastrofin sammutustöissä vaihtuu kätevästä, pystyvästä ja rohkeasta sankarista viinaanmenevään hulluuteen. Vatanen osallistuu aluksi riehuvaan metsäpalon sammutustöihin, mutta unohtaa ne, kun kohtaa pontikankeittäjä Salosen saaren. Tämä suree tuhoutunutta ”tehdastaan”, mutta aivan kuivin suin hän ei ole, sillä ”ensimmäinen satsi” pontikkaa on sentään säästynyt. Vatanen ja Salosen saari alkavat ryypätä pontikkaa, jota on jäljellä vielä monta litraa, purossa maaten, jotta tuli ei heihin yltäisi. Ja niin siinä käy, että ”mitä enemmän he joivat sen vähemmän heitä kiinnosti yleinen metsäpalotilanne” (J, 56). Viina on aihe, joka tekee vakavimmastakin kohtauksesta heti naurullisen, eikä kyseessä suinkaan ole suomalaisen huumorin erityispiirre.¹⁰

Kirkkoepisodissa on riemastuttavia kaikuja Bahtinin kuvaamasta keskiajan ja renessanssin kirkollisesta karnevaaliperinteestä, jossa ylevä ja virallinen törmää ”materiaalis-ruumilliseen” sfääriin ja tulee naurunalaiseksi (Bahtin 2002, 68–72). Vatanen ja jänis ovat tyhjässä kirkossa lepäämässä, kun sinne tulee kirkkoherra Laamanen. Kirkkoherra alkaa jäniksen äkättyään toimia tavalla, joka tuskin on kirkossa sopivaa: hän hakee mauseripistoolin ja yrittää ampua jäniksen, joka kauhuissaan päästelee papanoita alttarille. Jäniksen sijaan kirkkoherra osuu krusifiksiin, ja mauserin luoti lävistää Kristuksen polvilumpion. Lopulta Laamanen ampuu vahingossa omaankin jalkaansa. Vatanen näyttäytyy vasta nyt ja tarjoutuu tilaamaan sairausauton, mutta pappi kieltäytyy. Aivan pian on

---

10 Bahtinin mukaan runsas viininjuominen on osa karnevaalia siinä missä ahmiminenkin (Bahtin 2002, 248). Herakleesta kertovissa kreikkalaisissa komedioissa juuri juopottelu ja juoppohulluus tekevät heeroksesta koomisen (Bahtin 1979, 436).

nimittäin alkamassa tärkeä vihkimistilaisuus. Tuskaisessa ja sekavassa tilassaan pappi pitää kummallisen saarnan, jota voi hyvällä syyllä pitää kirkollisten karnevaalien pilasaarnaperinteen jatkajana. Pappi tekee siis itse karnevaalin, aivan kuten muinaisessa kirkollisessa naurukulttuurissa, eivätkä Vatanen ja jänis varsinaisesti osallistu tapahtumiin muuten kuin toimimalla ylykkeenä kirkkoherran sekoilulle.

Näiden seikkailujen perusteella on jo helppo huomata, että *Jäniksen vuosi* on karnevalistinen ja hyperbolinen romaani. Itse käytän myös mielelläni Bahtinin termiä ”vakavanaaurullinen”, sillä kirjallisuuden karnevaalissa ei ole yleensä kysymys pelkästä hauskanpidosta. Vakavanaaurullisen kirjallisuuden henkilöille voi nauraa, sillä he ovat epätäydellisiä, inhimillisiä, mutta heissä on myös vakavat ja traagisetkin puolensa. *Jäniksen vuodessa* on paljon ainesta, joka on suorastaan sydäntä särkevää, vaikka se esitetäänkin koomisen rinnalla.

Uudet arvot

Hellyttävintä *Jäniksen vuodessa* on se, mitä nimitän ”uudeksi yhteisöllisyydeksi”. Vatanen ja jänis ovat pakomatalla, mutta he kohtaavat koko ajan uusia ihmisiä. Jänis mahdollistaa epätavalliset kohtaamiset, ja jäniksen läsnäolo näyttää tuovan ihmisistä, etenkin miehistä, esiin uusia puolia. Taksikuski unohtaa tavanomaisen roolinsa ja työnsä, ja poliisit unohtavat virallisen tärkeytensä, kun he auttavat Vatasta jäniksen hoidossa ja juoksentelevat pitkin pellonpientareita etsimässä jänikselle niittynätkelmiä syötäväksi.

Vatanen kohtaa myös arvoja, jotka liittyvät hoivaamiseen, siis perinteisesti naisellisena pidettyyn elämänalueeseen. Uudessa yhteisöllisyydessä ja hoivaetiikassa toteutuu *Jäniksen vuoden* triksterimäinen kumouksellisuus ja totunnaisten arvojen myllerrys. Jo edellä kuvatussa lehmäepisodissa Vatanen esiintyi kättilön roolissa, mutta Vatasen suhde ystäväänsä jänikseen ei ole samalla tavalla koominen. Vatanen hoivaa jänistä herkeämättä, ja kertoja vihjaa useaan kertaan, että jänis on ikään kuin Vatasen lapsi. Kertoja toteaa: ”Vatanen silitti jänistä kolkossa sellissään hellästi kuin olisi ollut sen emo [- -]” (J, 181). Kun tulee Vatasen aika mennä vankilaan, ongelmaksi tulee, voiko jänistä pitää moisissa oloissa. Jälleen Vatasta ja jänistä verrataan äitiin ja lapseen:

Vankeinhoitoylihallituksen johtaja tutki lakia ja tuli siihen tulokseen, että mikäli Vatanen olisi nainen ja jänis Vatasen vauva, voitaisiin vauva kyllä vangita yhdessä äidin kanssa siksi kunnes se tulisi toimeen ilman äitiä, mutta eläintä ei Suomessa voi kohdella noin. (J, 179.)

Jäniksen vuoden kumouksellisin viesti on: Jänis on Vatasen lapsi, ja Vatanen on jäniksen emo, ei sen isä. Se ei ole vitsi, vaikka samaan aikaan ehkä onkin; sitä juuri tarkoittaa sana ”vakavanaaurullisuus”.

Vatanen ”emona” tarkoittaa myös sitä, että hoivaaminen ei onnistu naiselta, siis Vatasen vaimolta. Vaimo on ollut uskonon ja tehnyt abortin omasta halustaan, ilmeisesti Vataselle kertomatta. Vatasen kysellessä asiasta vaimo on räjähtänyt: ”Oletko sinä mustasukkainen kuolleesta sikiöstä, senkin hölmö” (J, 13). Aviosuhteen kuvauksen eliptisyydestä johtuen lukija joutuu liikaakin spekuloidaan halutessaan selvittää, mistä on kysymys. Näyttäisi siltä, että Vatanen ei niinkään kärsi mustasukkaisuudesta kuin lapsenkaipuusta, sillä välittömästi abortista kertovan takauman jälkeen siirrytään kertomaan siitä, miten Vatanen hoivailee jäniksenpoikasta:

Eräänä keväänä vaimo oli tullut raskaaksi, mutta hankkinut pikaisesti abortin. Lastensänky olisi rikkonut sisustuksen eheyden, vaimo oli sanonut, mutta todellisempi syy oli tullut Vatasen tietoon abortin jälkeen: sikiö ei ollut Vatasen.

– Oletko sinä mustasukkainen kuolleesta sikiöstä, senkin hölmö, oli vaimo sanonut kun Vatanen oli ottanut asian puheeksi.

Vatanen asetti jäniksenpoikasen puron rannalle niin että se ylettyi juomaan. Pieni ristiturpa alkoi lipoa raikasta vettä, jäniksellä olikin kova jano niin pieneksi otukseksi. Juotuaan se alkoi tarmokkaasti syödä rantalehvikköä. Takajalka aristi vielä pahasti. (J, 13.)

Siirtymä aborttiaiheesta jäniksenpoikaseen on tehokas ja täynnä merkitystä. Vatasen ja vaimon keskustelu abortista motivoi Vatasen hoivaamistarpeen, siinä missä alun kuvaus tarkoituksettomasta työstä ja epäonnistuneesta avioliitosta motivoivat hänen karkaamishalunsa.

Vatasen ja jäniksen suhde kertoo varsin nykyaikaisesta suhtautumisesta eläimeen, onhan se lemmikin ja omistajan, tai jopa lapsen ja vanhemman suhteen kaltainen. Parhaiten sitä voisi kuitenkin kuvailla sanoilla kumppanuus tai ystävyys. Jänis on uskollinen kuin koira, eikä Vatanen luovu jäniksestä mistään hinnasta, vaikka moni olisi valmis maksamaan siitä suurenkin summan. Vataselle jänis on enemmän kuin lemmikki, jopa enemmän kuin lapsi: se on ystävä ja elämäkumppani.

Lähes kaikki romaanin henkilöt suhtautuvat Vatasen ja jänikseen myönteisesti, ja varsinkin jänikseen. Ihmiset haluavat hoivailla jänistä ja pitää sitä lemmikkinä. Vatasenkin, outoon kulkujätkään, suhtaudutaan usein myönteisesti ja luottavaisesti nimenomaan jäniksen takia. Mutta silloin tällöin Vatanen kohtaa myös henkilöitä, jotka käyttäytyvät uhkaavasti jänistä kohtaan. Karnevalistisen kirkkoherran lisäksi myös

sadistiset huligaanit haluavat ampua jäniksen ja jahtaavat Vatasen ja jäniksen puuhun. ”Uhraaja” taas haluaa uhrata jäniksen seidalle. Hän on entinen teologianopiskelija Kaartinen, joka on perehtynyt suomalaiseen muinaisuskoon ja saamelaisten uskontoon, ja jopa rakentanut oman seidan. Uudenlainen suhtautuminen eläimeen törmää näin vanhaan uskonnolliseen näkemykseen eläimestä uhrieläimenä. Vatanen joutuu pieksemään miehen pahanpäiväisesti ennen kuin saa pelastettua jäniksen pinteestä.

Karhunkaataja Vatanen

Vatasen ja jäniksen seikkailut suomalaisissa erämaissa sisältävät myös kohtaamisia eläinvihollisten kanssa. Nämä viholliset, korppi ja karhu, ovat pahanilkisyydessään eläinsatumaista hahmoja, vaikka ovatkin pääasiassa realistisesti kuvattuja. Eläimet ovat saduista tuttuja toimijoita: apulaisia tai vastustajia. Niiden sadunomaisuus on samankaltaista kuin jäniksenkin: ne kantavat mukanaan myyttistä satuperintöä, itse sitä tietämättä tai haluamatta. Sama koskee Vatasta: hän ei suinkaan itse tiedä olevansa myyttinen olento.

Korppi, ”metsän pahin lintu” (J, 96), ryöstää Vatasen ja jäniksen eväät useaan kertaan, kunnes Vatanen kostaa sille julmasti. Moinen taistelu elinmahdollisuuksista muistuttaa kansainvälisen eläinsatuperinteen asetelmia, joissa tämä taistelu on aina käynnissä esimerkiksi ketun ja korpin välillä. Yksi tällaisista saduista on monille tuttu tarina korpista, ketusta ja juustonpalasta. Tarinassa korpilla on pala juustoa nokassaan. Ovela kettu imarteleo korppia kehumalla tämän lauluääntä ja maanittelee tätä laulamaan hiukan. Lopulta korppi ei malta olla laulamatta, ja heti sen avatessa nokkansa juustonpala putoaa, jolloin kettu syö sen.¹¹ Puussa istuva, Vatasen eväistä suunnattomaksi lihonut korppi on Paasilinnan muunnelmassa aluksi niskan päällä, kunnes ovela Vatanen huijaa sen työntämään päänsä tuhoisaksi ansaksi muotoiltuun säilykepurkkiin.

Vatasta ja jänistä leppymättä vainoava karhu on niin ikään sadunomainen vihollinen, mutta satumainen on sen kaatokin. Karhu häiritsee Vatasta ja jänistä Läähkimäkurun kämpällä hajottaen paikkoja ja aiheuttaen kaikenlaista harmia. Kaiken lisäksi se puraisee Vatasta vatsaan, mitä Vatanen ei sentään voi antaa anteeksi. Alkaa sääli-mätön, uupumaton karhujahti, jossa Vatanen osoittaa herkulesmaisia voimiaan. Karhu pakenee lopulta Neuvostoliiton rajan tuolle puolen. Neuvosto-Karjalassa, Vienan meren (”Valgian meren”) rannalla Vatanen lopulta saavuttaa väsyneen karhun ja ampuu sen yhdellä laukauksella.

---

11 Ks. Vimpelistä ja lukuisista Euroopan maista sekä Aisopokselta tavattu ”Korppi ja juustonpala” eli AT 57; Rausmaa 1996, Aarne ja Thompson 1961.

Vatanen ei osoita kiinnostusta karhunmetsästykseseen sinänsä. Silti Vatasen toiminta muistuttaa Paasilinnan esikoisteoksen *Karhunkaataja Ikä-Alpi* (1964) kuvauksia. Kirja on alaotsikkonsa mukaan ”reportaasi”, siis dokumentaarisen, ei-fiktiivisen lajin edustaja, mutta se on silti varsin kaunokirjallinen teos, jossa näkyy enteitä Paasilinnan tulevien romaanien tyylistä. Todella elänyt Ikä-Alpi eli Albert Ikäheimo edusti varsin toisenlaista ihmisen ja eläimen suhdetta kuin Vatasen ja jäniksen suhde. Ikä-Alpi oli sankarillinen karhunkaataja, jolle karhun metsästys oli intohimo: hän halusi tappaa karhun aina sellaisen nähdessään. Ikä-Alpi ei siis varsinaisesti tarvinnut karhua ruuakseen. Vatanen ei tosin halua tappaa karhua urheilun ja seikkailun takia, vaan kostaakseen sen tekemät vääryydet. On vaikea olla näkemättä hänen toiminnassaan petovihaa, vaikka kosto olisikin hyvin perusteltu. Vaikka metsästys ei häntä kiinnosta, tarpeeksi ärsytettynä Vatanen on Ikä-Alpiakin vaarallisempi ja saa Herkuleen voimat.

Vatasen kosto karhulle on yliluonnollinen, mutta myös symbolisesti kovin latautunut teko ja heijastelee kiinnostavia kulttuurisia ja historiallisia seikkoja. Suomessa valitsi ns. petovihan aika 1600-luvulta aina nykypäiviin asti, ja petojen – karhujen, susien ja hylkeiden – hävittämisestä sukupuuttoon tuli suorastaan kansallinen tehtävä (Yli-maunu 2002, 125–126). Tähän liittyy myös Ikä-Alpin edustama karhunkaatajaperinne (ks. Klemettinen 2002, 148–159). Kuten myös kaunokirjallisuus todistaa, Suomessa pelonsekainen viha sekä karhua että itänaapuria, ”ryssää”, kohtaan on ajoittain johtanut assosiaatioon, jossa nämä ”viholliset” sulautuvat yhdeksi (Klemettinen 2002, 150). Esimerkiksi Ilmari Kiannon *Punaisessa viivassa* karhu symboloi Suomen sortovuosien aikaista suhdetta Venäjään. Pahimman petovihan aikaan karhua on tosiaan kutsuttu ”viholliseksi” ja karhunpyyntiä ”sodaksi”, ja karhunkaatajiin on liitetty samankaltaisia stereotyyppisiä ominaisuuksia kuin suomalaisen sotilaaseen (ks. Klemettinen 2002, 150–151; ks. myös Topelius 1985, 221).

Petovihan ja ryssävihan yhteen kietoutumiseen on vaikuttanut sekin, että karhut ovat usein tulleet itärajan tuolta puolen. Niin tekee myös Vatasen kiusanhenki, ja Vatanen jahtaa sitä säälimättömästi aina Neuvosto-Karjalaan saakka. Rajan luvaton ylitys on Vatasen lopullinen rikos, joka saattaa hänet viranomaisien käsiin ja tuo hänelle lopulta tuomion – Suomessa. Naapurimaan viranomaiset ovat tapauksesta lähinnä huvittuneita. Itänaapuriin ja karhuun liittyvät mielle-yhtymät herätettyään Paasilinnan romaani kuvaa itänaapuria leppoisan suvaitsevasti. *Jäniksen vuosi* ei lietso sen enempää vihaa petoja kuin venäläisiäkään vastaan. Se leikittelee kulttuurisilla merkityksillä vapaasti ja koomisesti, ja lukija saa vastata itse omista assosiaatioistaan.

Vatanen ei missään nimessä kelpaisi karhunkaatajan stereotypian mannekiiniksi, siihen hän on liian ristiriitainen, sanalla sanoen triksterimäinen. Topelius on kuvan-

nut *Maamme-kirjassaan* kuuluisaa karhunkaatajaa Martti Kitusta, joka oli Topeliuksen mukaan ”lempäluontoinen, ilomielinen ja jumalinen mies, erinomaisen kohtuullinen ja ahkera” (Topelius 1985, 222). Kohtuullisuuteen kuuluu – tarpeetonta mainitakaan – tietenkin myös kohtuullisuus alkoholin käytössä. Kuten Klemettinen huomauttaa, Topelius antaa ymmärtää, että julmuus ei kuulu karhunkaatajalle (Klemettinen 2002, 150). Kuitenkin karhunkaatajan on oltava myös tehokas tappokone, toisin sanoen ilmetty Rokan Antti. Vatanen on tätä kaikkea, aina urhoollisuuteen asti, mutta toisaalta hän myös ryyppää välistä liikaa, antaa piut paut uskonnolle ja kaikille ahdistaville säännöille ja normeille, joita yhteiskunta hänen niskaansa kasaa. Kaiken lisäksi hän osoittaa myös verenhimoista julmuutta, vaikka senkin kuvaus ironisoituu, kun Vatanen projisoi tunteensa jänikseen. Näin käy muutaman kerran, esimerkiksi silloin kun Vatanen nauraa kostoaan korpille, ja myöhemmin kun hän suunnittelee lähtevänsä karhujahtiin:

[-] ja niin julma hän oli, että nauroi ääneen kauheata tekoaan. Ja *näytti siltä kuin* jäniskin olisi nauranut (J, 102; korostus NN.)

– Minä lähden huomenna aamusta alkaen hiihtämään sitä [karhua], se täytyy tappaa. Jäniksen valkoiset hennot turpakarvat tutisivat tarmokkaan näköisenä, *näytti kuin* se olisi ollut samaa mieltä: tapettava se on! Jänis janoaa karhun verta! (J, 165; korostus NN.)

Toistuva rakenne ”näytti (siltä) kuin” ilmaisee, että kysymyksessä on Vatasen fokaliisaatio eli näkökulma. Vatanen nauraa kostoaan korpille ja himoitsee karhun verta, ja hänestä näyttää kuin jäniskin jakaisi nämä tunteet. Tämä ei ole jäniksen inhimillistämistä, sillä kysymys on Vatasen tunteista – ei jäniksen, jonka fokaliisaatiota romaanissa ei esiinny kertaakaan. Aina kun kertoja tai Vatanen on näkevinään jäniksellä tunteita, havainto saa koomisen vivahteen, kuten silloin kun kertoja toteaa jäniksen poliisiasemalla näyttäneen ”jollakin tapaa syylliseltä” (J, 31). Kuvauksen perusteella jäniksellä ei ole verenhimoisuuden tai syyllisyyden inhimillisiä tunteita. Moiset tulkinnat ovat koomisia mutta myös hellyyttäviä, sillä ne ovat niin ikään kovin inhimillisiä. Me ihmiset haluamme tulkita lemmikkejämme kuin ne olisivat kaltaisiamme.

Selvää on kuitenkin, että ei vain Vatanen kiinny jänikseen, vaan myös jänis kiintyy Vatasen ja käytöksensä perusteella tuntee yhteenkuuluvuutta miehen kanssa. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, miten jänis luvussa 20, paettuaan raakojen huligaanien koiria juoksemalla itsensä lähes kuoliaaksi, hakeutuu Vatasen syliin turvaan. Vatanen suojelee jänistä oman turvallisuutensa vaarantaen. Vatanen voisi heittää jäniksen koirille ja säästyä itse väkivallalta.

Pitikö hänen nyt hyljätä rakas luontokappale, ajaa se matkoihinsa oman hengen säästämiseksi?
Ei. Ajatus hävetti heti synnyttyään. (J, 160.)

Vatanen pitää jänistä yhtä arvokkaana kuin itseään. Kun mies ja jänis istuvat männysissä koiria ja huligaaneja paossa, he ovat yhtä: vainottuja ”luontokappaleita” molemmat. Tässäkin mielessä Vatanen ja jänis sopivat pikareskiromaanin perinteisiin, sillä veijari on usein henkipatto, tuomittu kulkemaan ja pakenemaan.

Vatasen vallankumous

Nähdäkseni Vatasen henkilöhistoriallinen teko osoitti hänen olevan vallankumouksellinen, aito kumouksellinen, ja siinä piili hänen suuruutensa. Kun Vatanen silitti jänistä kolkossa sellissään hellästi kuin olisi ollut sen emo, tiesin, mitä inhimillinen yhteenkuuluvuus voi matkaansaattaa.
(J, 181.)

Viimeisessä luvussa, ”Jälkisanassa”, ulkopuolisen kertojan sijaan romaaniin ilmestyy minäkertoja, joka väittää tavanneensa Vatasen henkilökohtaisesti ja raportoi myös siitä varsin tavattomasta tapauksesta, että Vatanen pakeni vankilasta kävelemällä seinien läpi. Onko kuvaus luotettava? Minäkertoja on usein ainakin potentiaalisesti hiukan epäluotettavampi kuin heterodiegeettinen kertoja, joka ei esiinny yksikön ensimmäisessä persoonassa eikä osallistu tarinan tapahtumiin. ”Jälkisanan” kertojan kertomukseen on vaikea luottaa kahdelta osin: ensinnäkin kertoja kertoo Vatasen yliluonnollisesta paosta, ja toiseksi kertoja näyttää korostavan hieman liikaa Vatasen sankarillisuutta, ”suuruutta”. Lukija on juuri tutustunut päähenkilön moniin tekoihin, jotka eivät ole kovin suurenmoisia, ja tämä on saanut niistä vankilatuomion. Kun hälyyttääkseen epäluotattavuuden mahdollisuutta ”Arto Paasilinnaksi” itseään nimittävä minäkertoja raportoi asiallisesti Vatasen myöhemmistä edesottamuksista – ja vielä asiallisemmaksi, suorastaan viralliseksi lopuksi lisää päiväyksen ja allekirjoituksenkin, johon romaani päättyy. On vaikea sanoa, onko ”Arto Paasilinnana” esiintyvä kertoja epäluotettava vai ei, mutta se miten hän arvioi Vatasen ja jäniksen merkitystä on niin kaunista ja triksteriasian kannalta kiinnostavaa, että siihen uskoo mielellään.

Mutta jos Vatanen on tosiaan ”vallankumouksellinen, aito kumouksellinen”, mihin hänen kumouksellisuutensa kohdistuu? *Jäniksen vuotta* voi lukea myös oman aikansa ja paikkansa, 1970-luvun Suomen, satiirina. Mihin Vatasen ”vallankumouksellisuutta” sitten tarvitaan? Onko kysymys politiikasta, yhteiskunnasta, vai yksinkertaisesti siitä tai

sen puutteesta, mitä edellisessä otteessa sanotaan ”inhimilliseksi yhteenkuuluvuudeksi”? Opettaako jäniksen hoivaaminen Vataselle perustavia asioita ihmiselämästä? ”Uudeksi yhteisöllisyydeksi” kutsumani ilmiön sekä hoivaamiseen liittyvien arvojen tuominen Vatasen elämään mullistavat kaiken.

Toisaalta Vatanen myös kääntää selkensä kaikelle vastuulle, avioliitolleen, työlleen, ystävilleen. *Jäniksen vuoden* sanomaa ei voi yksinkertaistaa, koska se tuntuu koko ajan hajoavan kahtaalle. Perinteiset miehiset arvot ja miehen perinteinen sankarinrooli hankautuvat *Jäniksen vuodessa* koko ajan uudenlaisia, vallankumouksellisia arvoja vasten. Miehisen seikkailun ja vapauden tuntu vapauttavat Vatasen aivan yhtä paljon kuin jäniksen hoivaaminenkin. Eikä Vatanen tunnu arvostavan mitään ”perhearvoja”, hän ei haaveile perheen perustamisesta. Kun hän romaanin lopussa kahden viikon ryyppyputkessa menee kihlautumaan Leilan kanssa, se on pelkkä kömmähdyks. Uusi vapaus vie voiton, ja se on vapautta olla jäniksen kanssa kahdestaan, ilman naisia.

Pikareskiromaanin sankari tutustuu yleensä seikkailujensa aikana monenlaisiin ihmisiin, olosuhteisiin, sosiaaliluokkiin ja ammatteihin. Hänelle aukeaa siis varsin monipuolinen kuva yhteiskunnasta, ellei useammastakin. Tuo kuva on usein varsin epävirallinen ja sisältää laitapuolen elämän kuvauksia. Siksi pikareski on otollinen kasvualusta toiselle lajille, satiirille (Guillén 1971, 83).

Jäniksen vuoden satiiri kohdistuu myös Kekkonen Suomeen ja sen ankeuteen. Ajattellaanpa alun kuvausta Vatasesta ja hänen työtoveristaan, noista kaikissa toiveissaan pettyneistä, elämän ankeuteen ja tarkoituksettomuuteen väsyneistä miehistä. Siihen ankeuteen, Kekkonen Suomen harmauteen, ilottomuuteen ja vaihtoehdottomuuteen Vatasen kaltaista ”vallankumouksellista” sitten tarvitaan? Kekkonen Suomesta, ”Kekkoslovakiaasta” puhuminen olisi tässä hiukan kaukaa haettava, elleivät Vatanen ja jänis seikkailujensa lomassa, 7. luvussa nimeltä ”Presidentti”, yhyttäisi Hannikaista, Kekkonen ja hänen kallonmuotojensa yhtä aikaa hullua ja viisasta tutkijaa.

Eläkkeellä olevan nimismiehen Hannikaisen elämäntyönä on Kekkonen tutkiminen. Hän vertailee ja analysoi Kekkonen valokuvista tämän kallon muotoa ja väittää tulosten perusteella, että Kekkonen on vaihdettu toiseen, kaksoisolentoon, vuoden 1964 paikkeilla. Hannikainen ilmaisee suhtautuvansa kriittisesti Tasavallan presidentin tuoloihin, varsin laajoihin valtaoikeuksiin (J, 43). 9. luvussa (”Suossa”) Hannikainen palaa aiheeseen ja uskoo Vataselle ehdottoman salaisen ennusteensa, että Kekkonen tulee hallitsemaan lähes loputtomiin, 2000-luvulle asti:

Hannikainen veti Vatasen syrjään, kuiskasi:

– Tein siellä järvellä muutamia laskelmia. Niiden mukaan presidentti Kekkonen, siis tämä uusi, hallitsee Suomea vielä 1995. Laskelmieni mu-

kaan ”Uusi Kekkonen” on silloin vasta noin 75-vuotias, kun taas vanha olisi ollut jo 90-vuotias. Pelkään, että asiantila herättää kiusallista huomiota ulkomailla, sillä eihän siellä tiedetä mistä todellisuudessa on kyse. [- -] Teoreettisesti on täysin mahdollista, että Kekkonen hallitsee maata jopa yli vuoden 2000. Silloinhan hän olisi vasta 85-vuotias. Minä kuitenkin luulen, ettei hän rohkenisi asettua enää ensi vuosituhannella presidenttiehdokkaaksi. (J, 65–66.)

Tämä suora Kekkonen kritisointi tuskin hätkähdytti ketään *Jäniksen vuoden* ilmestyessä 1975. Kekkos-satiiri oli varsin yleistä siitä huolimatta, että Kekkonen asema oli suhteellisen vankkumaton vuodesta 1956 aina vuoden 1981 alkuun saakka, jolloin paljastui, ettei presidentti enää pystynyt hoitamaan virkaansa. Nykyaikana Hannikaisen tutkimus hämmästyttää, koska Hannikaisen, tuon hullun tietäjän, ennuste osuu lähes oikeaan. Tosin jo 1970-luvun puolivälissä oli selvää, että Kekkonen oli ollut vallassa kovin kauan; siksi Hannikainenkin arvelee, että asia saattaisi ”herättää kiusallista huomiota ulkomailla” (J, 66). Kiusallista Kekkonen ajassa oli paitsi totalitaarisen naapurimaan myötäily, suomettuminen, myös Kekkonen henkilökultti, joka kaikesta irvailusta, Kari Suomalaisen piirroksista ja Kekkos-kaskuista huolimatta oli Suomessa vahva. *Jäniksen vuosi* vihjaa, eikä niinkään hienovaraisesti, että Kekkonen Suomessa oli totalitaristisia piirteitä.

Jäniksen vuosi kertoo totalitarismista enemmänkin. 23. luvussa käy ilmi, että rajan luvaton ylittäminen ja karhun ampuminen rauhoitusaikana ovat ne teot, jotka vievät Vatasen vankilaan. Luvun otsikko ”Gouvernementissa” kielii Suomen ja itänaapurin rinnastumisesta. ”Kuvernementti” oli Venäjän keisarikunnan aluehallinnon pienin yksikkö, esimerkiksi Suomen suuriruhtinaskunta oli kuvernementti. Sana ”gouvernement” saattaisi viitata siihen aikaan, jona Suomi oli osa Venäjää. 23. luvussa kerrotaan aluksi Vatasen pidätyksestä Neuvostoliitossa, mutta koska Vatasta Suomessa syytetään lukuisista rikoksista ja rikkomuksista, hänet luovutetaan kotimaahan. Se totalitarismi, jota *Jäniksen vuosi* satirisoi, ei sijaitse itäisessä naapurivaltiossamme vaan lähempänä.

Vataselle luetaan Suomessa pitkä, absurdi syyteluettelo. Se on absurdi, koska se sisältää kaikki Vatasen erämaaretkillään tekemät pienimmätkin rikkomukset. Joukossa on vakavia rikoksia, joista syytteeseen joutuminen on mahdollista ja todennäköistäkin, kuten Uhraajan eli Kaartisen sekä kokoomuksen nuorten liiton sihteerin pahoinpitely. Toisaalta vain jokin yliluonnollinen valvoja, jumala tai ”isovehi” voisi tietää, että Vatanen on juonut pontikkaa Salosensaaren kanssa, tuulastanut salaa Hannikaisen kanssa, rätkännyt korppia ja ajanut humalassa polkupyörällä kohti Keravaa.

Jäniksen vuosi siis vihjaa, että Suomi oli 1970-luvulla jonkinlainen valvontayhteiskunta. Toisaalta satiiri on varsin orwellilaista, yleistä länsimaisen kehityksen kritiikki-

kiä. Kaikkein vähiten se, paradoksaalista kyllä, näyttäisi olevan Neuvostoliiton kritiikkiä. Neuvostoliiton systeemistä *Jäniksen vuosi* vaikenee. Verratessa romaania Jarvan elokuvaan voi nähdä, että Jarva ja muut elokuvan käsikirjoittajat (Kullervo Kukkasjärvi ja Paasilinna itse) vaikenivat niin ikään Neuvostoliitosta ja korostivat länsimaisen teknisen valvonnan kehitystä, toisin sanoen henkilötietojen tallentamista tietokoneille. Elokuvasssa on kohta, jossa Vatanen osallistuu jonkin viraston opastetulle tutustumiskierrokselle. Siellä opas esittelee tietokonetta, joka sisältää kaikkien suomalaisten tiedot, Vatasen tiedot mukaan lukien. Vatanen kysyy, mitä tapahtuisi, jos hän painaisi erästä nappia. Opas kertoo, että se johtaisi kaikkien tietojen katoamiseen, jolloin Vatanen painaa nappia. Elokuvasssa tämä on se teko, joka vie Vatasen vankilaan.

Romaanissa Vatasen absurdissa syytelistassa mainitaan myös irtolaisuus, joka oli Suomessa rikos aina vuoteen 1987 asti. Irtolaiset olivat henkilöitä, joilla ei ollut vaki-
tuista osoitetta. Vatasella, joka on koko ajan tien päällä, sellaista osoitetta ei tietenkään ole. Vatanen on kääntänyt selkänsä yhteiskunnalle, joka valvoo ja holhoaa häntä, ja se on rikos jo sinänsä.

Vatasen halu irtautua valvontayhteiskunnasta näyttää absurdin syytelistan va-
lossa ironiselta: minne hän ikinä jäniksen kanssa lähteekin, valvova silmä ulottuu sinne väistämättä. Siksi Jarvan elokuvan kohta, jossa henkilötiedot hävitetään, on looginen. Kohta puhuttelee myös nykypäivänä, kun teknologia mahdollistaa kybervalvonnan ja -vakoilun tavoilla, joita 1970-luvulla ei olisi voinut kuvitellakaan.

Loogista, vaikka yliluonnollista, on sekin, että Vatanen pakenee vankilasta käve-
lemällä yksinkertaisesti seinien läpi. Luotammepa minäkertojan sanaan tai emme, ”Jäl-
kisanassa” Vatasesta tulee myyttinen, yliluonnollinen hahmo. Hänestä tulee viimein ja lopullisesti se, minkä jänis on tullut hänestä tekemään: triksteri.

KIRJALLISUUS

Aaltola, Elisa 2004. *Eläinten moraalinen arvo*. Tampere: Vastapaino

Aaltola, Elisa 2013. *Johdatus eläinfilosofiaan*. Helsinki: Gaudeamus.

Aarne, Antti ja Thompson, Stith 1961. *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*. FF Communications N:o 184. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia.

Alho, Olli 1988. *Hulluuden puolustus ja muita kirjoituksia naurun historiasta*. Helsinki: WSOY.

Alho, Olli 1999. ”Risto Jarvan värikomediat”. Teoksessa *Suomen Kansallisfilmografia 8*.

- Vuosien 1971–1980 suomalaiset kokoillan elokuvat. Helsinki: Edita. 250–252.
- Apo, Satu 1986: *Ihmesadun rakenne. Juonien päätyypit, pääjaksot ja henkilöasetelmat satakuntalaisessa kansansatuaineistossa*. Helsinki: SKS.
- Bahtin, Mihail 1979. *Kirjallisuuden ja estetiikan ongelmia*. Moskova: Progress.
- Bahtin, M.M. 1981. "Forms of Time and Chronotype in the Novel". Teoksessa *The Dialogic Imagination. Four Essays*, toim. Michael Holquist. Austin: University of Texas Press. 84–258.
- Bahtin, Mihail 2002. *François Rabelais – keskiajan ja renessanssin nauru*. Helsinki: Like.
- Guillén, Claudio 1971. *Literature as System. Essays Toward the Theory of Literary History*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kaiser, Walter 1963. *Praisers of Folly. Erasmus, Rabelais, Shakespeare*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Kempainen, Jouni K. 2012. *Onnellinen mies. Kirjailija Arto Paasilinnan elämä*. Helsinki: Paasilinna.
- Klemettinen, Pasi 2002. "Kurkistuksia karhun kulttuurihistoriaan". Teoksessa *Eläin ihmisen mielenmaisemassa*, toim. Henni Ilomäki ja Outi Lauhakangas. Helsinki: SKS. 134–173.
- Knuuttilla, Simo 2009. "Miltä tuntuu olla joku muu? Pohdintoja ihmisen ja eläimen rajasta." Teoksessa *Ihmisten Eläinkirja. Muuttuva eläinkulttuuri*, toim. Pauliina Kainulainen ja Yrjö Sepänmaa. Helsinki: Palmenia. 103–123.
- Krohn, Kaarle 1887. *Tutkimuksia Suomalaisten kansansatujen alalta I. Viekkamman suhde väkevämpäänsä*. Helsinki: SKS.
- Paasilinna, Arto 1964. *Karhunkaataja Ikä-Alpi. Reportaasi*. Helsinki: Tammi.
- Paasilinna, Arto 2002. *Jäniksen vuosi*. 8. painos. Jyväskylä: Gummerus.
- Radin, Paul 1956. *The Trickster. A Study*. New York: Schocken.
- Rausmaa, Pirkko-Liisa 1996: "Johdanto". Teoksessa *Suomalaiset kansansadut 5. Eläinsadut*, toim. Pirkko-Liisa Rausmaa. Helsinki: SKS.
- Salin, Sari 2008. *Narri kertojana. Kultaisesta aasista suomalaiseen postmodernismiin*. Helsinki: SKS.
- Salin, Sari 2011. "Seitsemän munaa. Pikareski ja parannus Aleksis Kiven romaanissa." *Avain* 4/2011. 5–19.
- Topelius, Sakari 1985. *Maamme-kirja*. Kansanpainos Paavo Cajanderin suomennoksen pohjalta 1981 ilmestyneestä loistopainoksesta (ensipainos 1899). Toim. Vesa Mäkinen. Helsinki: WSOY.

Wickström, Tiina 2004. "Tricksterin jäljillä". Teoksessa *Pohjois-Amerikan intiaaniuskonnot. Kirjoituksia perinteistä, muutoksesta ja jatkuvuudesta*, toim. Riku Hämäläinen. Helsinki: SKS. 275–305.

Ylimaunu, Juha 2002. "Elinkeinot ihmisen ja eläimen suhteen muokkaajana." *Eläin ihmisen mielenmaisemassa*, toim. Henni Ilomäki ja Outi Lauhakangas. Helsinki: SKS. 115–133.

VERKKOLÄHTEET

Elokuvan taustaa. 2004. Jäniksen vuosi. Verkkoaineisto. Risto Jarva -seura. <<http://www.ristojarvaseura.fi/elokuvat//janiksenvuosi.htm>> Päivitetty 13.7.2004. Tarkistettu 4.12.2014.